

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

In deze nieuwsbrief:

Van de bestuurstafel

Het Zwijnshoofd onderzocht

Verslag ZAAD

Voor uw agenda

Educatie

Boekennieuws

Heiligenbeeldjes

Jaargang 20 - Nr. 67

Voorjaar 2015

VAN DE BESTUURSTAFEL

Stephan Asselbergs

Zoals u wel bekend zijn er op dit moment heel veel verschuivingen in het culturele vlak. Nieuwe beleidsvisies over Erfgoed en Cultuurbeleid zijn ontwikkeld, en het bestuur heeft vele avonden aan overleg hierover bijgewoond. Ook worden de subsidiëringmethoden – en criteria door de gemeente geheel herzien. Voorts wordt het gebruik van verschillende monumenten door de gemeente opnieuw ingevuld, waaronder ook de Gevangenpoort die tot voor kort ons onderdak was. Daarom heeft het bestuur al enige tijd ook overleg met gemeente en Markiezenhof over een tijdelijke tentoonstelling in 2015 en tevens over de toekomstige invulling van een archeologietentoonstelling in de nieuw te ontwikkelen opzet van het Markiezenhof. Een enthousiaste groep SIDS-vrijwilligers is bereid gevonden mee te denken hierover.

Uitleg aan SIDS-donateurs in het Gemeentelijk Archeologisch Depot

Daarnaast is een 'Rondleiding door het heringerichte depot' ontwikkeld, waarvoor al een aantal donateurs zijn geïnstrueerd om die rondleidingen te gaan verzorgen.

Ook zijn we druk met de voorbereiding van de JeugdMonumentenDag op 15 juni. Nu de Gevangenpoort voor ons niet beschikbaar is, hebben we een ondernemer bereid gevonden om ons die dag zijn kapsalon in pand De Scherminckel in de Lievevrouwestraat te laten gebruiken. Voor een dagje gaan we dus terug

naar de middeleeuwen én terug naar de begintijd van SIDS. De SIDS-vrijwilligers van de JeugdMonumentenDag zijn druk bezig om daar dan een aardig schouwspel voor de kinderen op poten te zetten.

Een andere nieuwe activiteit in ontwikkeling zal plaatsvinden tijdens Kunsten In de Monumenten op 12 en 13 september. Naast de Open Dag in het Gemeentelijk Archeologisch Depot op zaterdag 12 september, zullen zowel op zaterdag 12 als op zondag 13 september twee 'Archeologische Stadswandelingen' plaatsvinden in het centrum van Bergen op Zoom. Voor zowel de Open Dag als voor de begeleiding van deze stadswandelingen zijn we trouwens nog op zoek naar vrijwilligers. Heeft u interesse en bent u in de gelegenheid?

Meld u dan aan via scherminckel@home.nl

Tenslotte nog een vooraankondiging.

Op zaterdag 3 oktober organiseert SIDS weer een interessante archeologische dagexcursie naar.....?

Tja, dat blijft we nog even een verrassing. Natuurlijk ontvangt u tijdig nader bericht over onze bestemming, het programma, de tijden en de prijs van deze excursie. Noteert u dus alvast zaterdag 3 oktober in uw agenda!

En onze secretaris is weer druk geweest met het samenstellen van deze nieuwsbrief. Kopij blijft nog steeds dringend gewenst.

Wij wensen u veel leesplezier met deze Nieuwsbrief!

Uitleg aan SIDS-donateurs in het Gemeentelijk Archeologisch Depot

HET ZWIJNSHOOFD ONDERZOCHT

Elvira Adriaansen

Alweer enkele jaren geleden, in de winter van 2008 om precies te zijn, is archeologisch onderzoek uitgevoerd bij café 'Het Zwijnschoofd' in de Moeregrebstraat.

De resultaten van dit onderzoek zijn gepubliceerd in een archeologisch rapport¹. Hieronder treft u een verkorte weergave van dit rapport aan².

Aanleiding

Aanleiding voor het archeologisch onderzoek was de sloop van een gedeelte van het café voorafgaand aan de bouw van een vestzaktheater. De archeologische verwachting betrof voornamelijk resten van bebouwing die ooit onderdeel waren van een voorname stadswoning vlakbij de Grebbe. Al in 1982 – bij een uitbreiding van het café – deden donateurs van SIDS onderzoek op het achtererf. Daarbij kwam de fundering van een traptoren tegen de achtergevel bloot te liggen. Ook zouden er resten van een vermoedelijke eestoven³ en een afvalkuil gevonden zijn. Van dit onderzoek werden enkele foto's gemaakt, waarop het graafwerk en de torenfundering te zien zijn. Behalve een opmeting van de torenfundering, zijn verder helaas geen tekeningen gemaakt of bewaard gebleven. Zo is het niet duidelijk of het inderdaad om een eestoven ging en waar die

¹ Gemeente Bergen op Zoom, M. Vermunt en A. van der Kallen, *Archeologische Rapporten 19: Archeologisch onderzoek "Het Zwijnschoofd"*, 2010.

² Deze verkorte weergave richt zich met name op het archeologisch onderzoek. In het *Archeologisch Rapport* wordt eveneens ruime aandacht besteed aan de historie van het pand (ontwikkeling van de bebouwing en bewoningsgeschiedenis), gebaseerd op literatuurstudie en uitgebreid aanvullend archiefonderzoek.

³ Het drogen en eesten van groenmout vindt plaats in de eestoven van een mouterij. Eesten is het stoppen van het kiemproces door verhitten met warme lucht. De eestoven bestaat uit een gebouw(tje) waarin één of meerdere geperforeerde vloeren zijn aangebracht en de lucht wordt verwarmd. Op de vloer(en) bevindt zich het groenmout. De warme lucht stroomt omhoog door de geperforeerde vloer(en) en neemt het vocht hieruit op.

precies lag. Ook is niet bekend waar de afvalkuil werd gevonden.

Een ander onderzoek vond plaats in 2002. In dat jaar werd het Mineurplein – gelegen direct achter Het Zwijnschoofd- ingericht. De toen verrichte waarnemingen gaven geen aanleiding tot het doen van verdere opgravingen op het Mineurplein.

Het Zwijnschoofd

Vermoedelijk was op deze locatie in de 15^e eeuw een bierbrouwerij gevestigd. Eind 15^e eeuw werd op deze plaats het woonhuis gebouwd van de drossaard van de stad, Nicolaas van der Werve. Later werd het de residentie van diverse opeenvolgende gouverneurs, waaronder Charles Morgan. Andere bekende eigenaren waren Justus Turcq (oa dokter en raadsheer van de markiezin, burgemeester en rentmeester) en Alexander Faure (oa burgemeester, rentmeester en raadsheer van de markiezin). Het huidige gebouw Het Zwijnschoofd is eind 19e eeuw opnieuw opgetrokken na een brand. Het is een gemeentelijk monument met een karakteristieke 19e eeuwse lijstgevel en een grote poort die toegang geeft tot een kleine binnenplaats. Al zeker sinds het begin van de 19e eeuw heet het pand Het Zwijnschoofd en wordt er een herberg/ café in gedreven.

Onderzoeksvragen

Het onderzoek richtte zich op het krijgen van antwoord op een aantal vragen:

- Zijn er sporen van voorstedelijke bewoning?
- Uit welke tijd dateert de perceelsvorming aan de noordzijde van de Grebbe?
- Wijken de percelen van vóór 1490 af van de latere percelen?
- Zijn er sporen van ambachtelijke activiteiten in relatie met de Grebbe?
- Zijn er sporen van een eestoven?
- Kan de hoge status van de bewoners van het drossaardhuis worden afgeleid uit de vondsten?

Het volume van het onderkelderde vestzaktheater – aan de noordzijde van het

perceel - werd met een graafmachine laagsgewijs afgegraven over een oppervlakte van 10 bij 20 meter (werkput 1). Bij sloop van de nieuwbouw uit 1982 kwamen de funderingen van de traptoren aan de zuidzijde van de binnenplaats opnieuw aan het licht. Eveneens werden onder en naast de toren sporen aangetroffen van ronde kuipen met lemen vloeren. Ook bleek- tot onverwachte, maar zeer welkome verrassing - dat de grond nog niet verstoord was onder een deel van deze bebouwing uit 1982. Besloten werd – dankzij de bereidwillige medewerking van de aannemer - alsnog dit oppervlakte van ruim 6 bij 7 meter in te meten en te onderzoeken (werkput 2).

Beschrijving van de sporen

Periode 1: 13^e eeuw?

Op een diepte van 70 centimeter onder de bestrating van de binnenplaats (werkput 1) werd schoon (dek)zand aangetroffen. Het oudste aangetroffen spoor is een onregelmatig gevormde greppelstructuur aan de westzijde van het perceel. Deze greppel is noord-zuid gericht en fungeerde waarschijnlijk

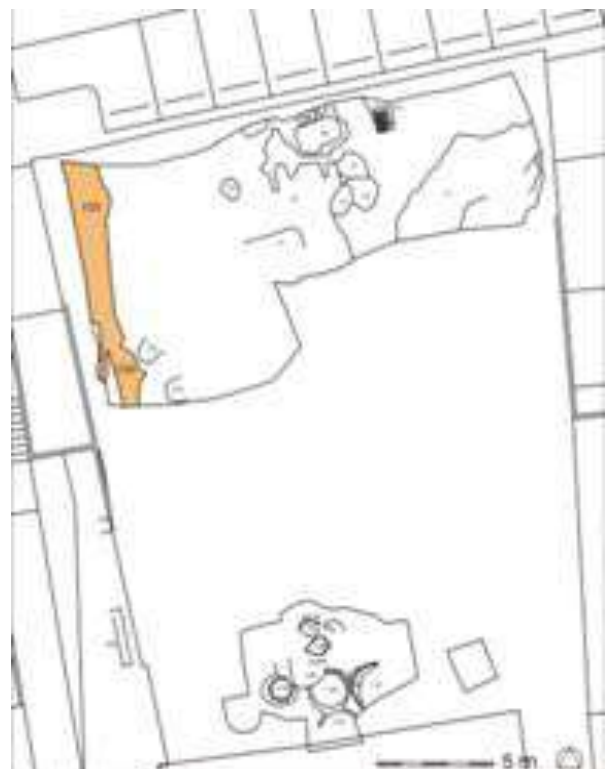
De werkputten en sporen van de opgraving

als perceelscheiding. In de vulling bevond zich grijs zand met scherven aardewerk uit de eerste helft van de 14^e eeuw. Opvallend is het voorkomen van 8 hoornpitten van runderen in een concentratie bij elkaar.

Periode 2: eerste helft van de 14^e eeuw

Het dekzand aan de noordzijde van het perceel (werkput 1) werd afgedekt door een egalisatielaag van bruingrijs licht humeus zand. Deze laag was rijk aan vondstmateriaal, te weten grijs- en roodbakend aardewerk, steengoed en dierlijk bot, waaronder veel hoornpitten. Door het aardewerk en steengoed is een datering uit de eerste helft van de 14^e eeuw aannemelijk.

Onverwacht bleek dat aan de zuidzijde van het perceel (werkput 2) de traptorenfundering zich bevond op oudere sporen van cirkelvormige aftekeningen. Deze kuilen, waar leer in werd geloofd, waren verschillend van grootte en constructie en bestonden in dit geval uit houten kuipen die geheel of gedeeltelijk in het dekzand waren ingegraven afgesmeerd. Van het hout resteerde niets meer. In de kuipen werden oa baksteenpuin en -fragmenten, grijs en rood aardewerkfragmenten uit de 14^e eeuw en hoornpitten gevonden. Ook waren nog diverse afdrucken van hout aanwezig.

De greppel uit periode 1 (late 13^e eeuw)

De sporen uit de eerste helft van de 14^e eeuw

Periode 3: tweede helft van de 14^e eeuw

Tijdens het bouwrijp maken van het erf werd aan de westzijde een muurfundering aangetroffen over een lengte van ongeveer 4 meter. De muur was noord-zuid gericht en bestond uit enkele lagen baksteen, die in leem waren gemetseld. Het formaat van de zachte rode stenen was 6x12x26 cm. De muur was gefundeerd op een dunne laag van grijs zand, dat op basis van de vondsten uit de 14^e eeuw dateerde.

Verder zuidwaarts werd een deel van een bakstenen muur aangetroffen, dat onderdeel is geweest van een keldertje. Het bestond uit regelmatig 1½ steens metselwerk van rode baksteen in gele specie, formaat 5x11x2 cm. Aan de westzijde was de muur bepleisterd. Het gaat hier om een kelder bij het voormalige buurpand.

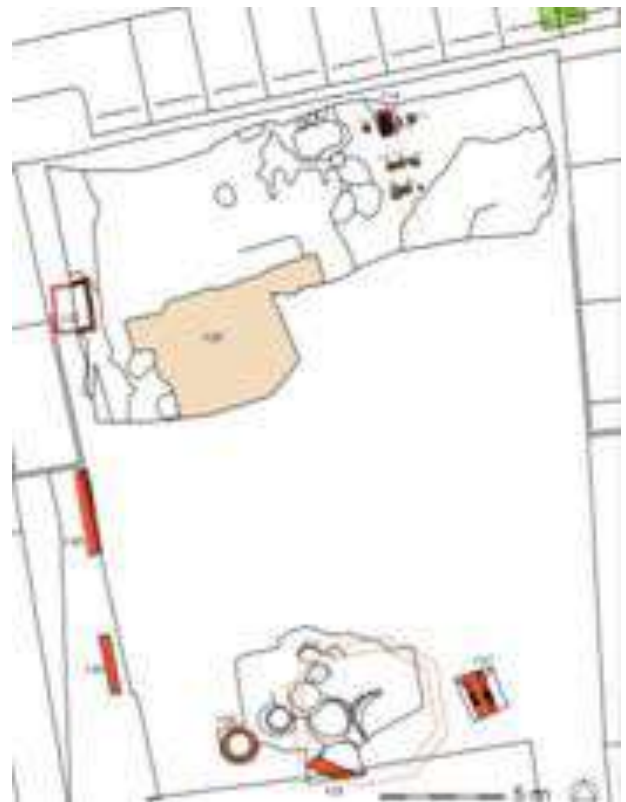
Periode 4: 15^e eeuw

Vlak bij de looikuipen (werkput 2) werd een put aangetroffen. Het was een kleine bakstenen put, gemetseld van rode stenen (formaat 4x9½x19 cm) en een binnendiameter van 85 cm. De put was in de vroege 16e eeuw gedempt met zand en vuil. Het is niet duidelijk of het hier om een water- of beerput gaat.

Periode 5: 16e eeuw

In werkput 1 tekenden zich verschillende kleine vierkantjes af, die in een noord-zuid gericht patroon gegroepeerd lijken. Uit één kuiltje kwam een rand van een grape met gele slib, daterend uit de late 15e of uit de 16e eeuw. Boven de kuiltjes werd een restant van een bakstenen fundering gevonden. Deze bestond uit hergebruikte stukken steen. Het is niet duidelijk of de kuiltjes en de fundering met elkaar te maken hebben, maar zij liggen wel op één lijn.

Tegen de westelijke grens van het perceel bevond zich een gemetselde beerput. Deze rechthoekige beerput was gemetseld van stenen met een formaat van 4x7½x16 cm en 4½x8½x18 cm. De meeste stenen waren hergebruikt, wat een datering lastig maakt. E inwendige maten van de beerput bedroegen 136 bij 180 cm, de resterende diepte was 80 cm. De put bevatte nog een laagje afval uit de 18^e eeuw.

Sporen uit de 14^e tot de 19^e eeuw

Beter dateerbaar is de afvalkuil van 1,80 meter lang, die tevoorschijn kwam in de noordoostelijke hoek van werkput 1. Deze kuil lag aanvankelijk 2 meter buiten het opgravingsterrein en kwam pas in beeld toen werkput 1 werd aangelegd. De kuil vertoonde de typische kenmerken van beerkuilen in de binnenstad van Bergen op Zoom: een diepe rechthoekige kuil, die vrijwel helemaal met vuil zand en puin is gevuld, boven op een bodem van bruine 'beer', met veel scherven, mosselschelpen en dierenbotten. Het is een kuil die gegraven werd bij het uitruimen en schoonmaken van een nabijgelegen stenen beerput. Daarbij werd een deel van de beer herbegraven op het erf.

Tegen de achtergevel van Het Zwijnshoofd bevond zich een restant van een torenfundering. Het gaat om een 8-zijdige constructie, waarvan de muurvlakken inwendig 2 meter breed waren. Bij herontdekking bleek een deel gesloopt te zijn. Er was nog maar een fragment van één muurvlak bewaard, dat deels onder de fundering van Het Zwijnshoofd door liep. De muren waren 40 cm dik en gemetseld in gele en oranje bakstenen (4x7x16½ cm). Dit formaat wijst op een bouw in het midden of de tweede helft van de 16e eeuw. De vondst gaf aanleiding om de nieuwbouw van Het Zwijnshoofd te verrijken met een moderne toren.

Periode 6: 17^e-19^e eeuw

De opgraving heeft geen sporen uit de 17^e eeuw opgeleverd. De vulling uit de hierboven genoemde gemetselde beerput dateerde uit de 18^e eeuw, maar is zeker na een eerdere schoonmaak in de put terecht gekomen. Aan de noordzijde, in het midden van het perceel, is een zeer grote kuil aangetroffen uit de 19^e

Enkele vondsten uit de beerput. Datering 18^e eeuw

eeuw, gevuld met specie en stukken van dakpannen. De specie

lijkt afkomstig van bakstenen die ter plekke (na een sloop) werden schoongemaakt en opnieuw gebruikt. Dit gebeurde waarschijnlijk bij de herbouw van Het Zwijnshoofd in 1883⁴.

Het zeldzame fragment van een majolica kommetje uit Montelupo.

Enkele bijzondere vondsten

De oudste vondsten bestaan uit scherven van gebruiks aardewerk uit de eerste helft van de 14^e eeuw. Dit is de periode waarin de leerlooierij in bedrijf was. Het meeste aardewerk betreft eenvoudig keukengerei, zoals kookpotten, kommen en kannen die in Bergen op Zoom gemaakt zijn. Ook zijn er vormen zoals deksels en vetvangers aangetroffen. Er kon geen enkel voorwerp worden gerestaureerd.

In de grote beerkuil ten noorden van het perceel werd vulling aangetroffen waardoor duidelijk te zien is dat de beerkuil heeft toebehoord aan een gegoed huishouden. Onder de vondsten bevinden zich redelijke aantallen (versierd) steengoed, een grote variatie in glaswerk waaronder een 'Façon de Venice' kelkglas en een karaf uitgevoerd in 'Vetro a Fili' techniek⁵. Dit zijn glazen die in Antwerpse ateliers naar Italiaanse voorbeelden werden (na)gemaakt.

⁴ De kadastrale leggers vermelden een herbouw in 1883, waarschijnlijk na een grote brand.

⁵ Techniek in het blazen van glas waarbij vooraf gekleurde of witte glasdraden gebruikt worden tijdens het blazen van glas. Hierdoor ontstaan gekleurde of witte strepen of patronen in het glaswerk.

Een heel bijzondere vondst is een fragment van een klein kommetje van majolica (witbakkend aardewerk dat met diverse kleuren beschilderd werd). Het fragment van het kommetje is afkomstig uit het Italiaanse Montelupo (bij Florence) en dateert uit het begin van de 16e eeuw. Dit stukje majolica is pas het tweede dat in Bergen op Zoom ontdekt werd. Elders in Nederland zijn vondsten uit Montelupo op de vingers van één hand te tellen.

In de gemetselde beerkelder tegen de westelijke grens van het perceel zijn ook een aantal vondsten geborgen, allen uit de 18e eeuw. Het gaat hier om een vrijwel complete pispot op standring, fragmenten van 4 grapes, 1 bloempot en 1 vuurtest van rood aardewerk en enkele fragmenten steengoed. Ook zijn fragmenten van witbakkend aardewerk uit Friesland en Holland aangetroffen, zoals een roompotje met mangaanglazuur en een kleine groene schenkan. Daarnaast nog enkele fragmenten van 2 Chinese porseleinen schoteltjes en 3 porseleinen kommetjes, 1 faience papkom, 1 kan, 1 zalfpot en 1 theekommetje met boeren bont motief. Er werd ook nog glaswerk aangetroffen: 2 kattenkopflessen, 1 kelderfles en een beker glas. In de put lagen ook fragmenten van 2 tabakspijpen, vervaardigd door Anthony van IJendoorn uit Gouda (1742-1749).

Beantwoording van de onderzoeksvragen

De oudste sporen van bewoning dateren uit de late 13 eeuw, wat in verhouding tot andere plaatsen in de stad vrij laat is. Dit feit ondersteunt de theorie dat het gebied ten noorden van de Grebbe pas in de 14^e eeuw tot ontwikkeling kwam. De gevonden greppelstructuur cq perceelscheiding is een eerste aanwijzing dat de gronden benoorden de Grebbe in stroken werden verdeeld.

Een grote verrassing was de vondst van de 14^e eeuwse looikuilen achter Het Zwijnshoofd. De reden waarom de looierij stopte is niet duidelijk. Vermoedelijk hing dat samen met de stank in een omgeving die geleidelijk dichter werd bebouwd. Maar elders in de stad, op het Zuivelplein, startte in de 15^e eeuw een

leerlooiërij, wat hiermee weer in tegenspraak lijkt. Vooral omdat die looierij juist veel urine als looistof gebruikte. Een andere verklaring kan liggen in het feit dat er in de tweede helft van de 14^e eeuw een hof voor de heer van Bergen op Zoom werd gebouwd aan de Steenbergsestraat. Misschien was het de bedoeling dat de ambachten 'waar een luchtje aan zat' vanaf die tijd uit de buurt van het hof werden geweerd.

Van een eestoven is geen spoor gevonden. Aangezien bierbrouwerijen in de 15^e eeuw in opkomst waren, is het goed denkbaar dat ná de looierij een brouwerij op het erf gevestigd was. Het ontbreken van tastbare sporen kan wellicht verklaard worden uit het feit dat brouwkuipen op verhogingen (boven het vuur) stonden en niet in de grond waren verzonken.

Helaas bood de opgraving te weinig inzicht in de latere ontwikkeling van het erf, speciaal in relatie met het drossaardhuis. Beerputten en kuilen uit de 15^e eeuw, op veel andere erven in de binnenstad een normaal verschijnsel, ontbraken hier. Omgekeerd geeft dit een aanwijzing voor het gebruik van het perceel in die tijd: het was een omsloten hof bij een adellijke woning, waar geen plaats was voor het lozen van afval. Ongetwijfeld zal dat wel gebeurd zijn op het uitgestrekte erf achter de bebouwing, waar nu het Mineurplein is. De grote beerkuil ten noorden van het perceel is daar een goed voorbeeld van.

Deze beerkuil is ook het enige tastbare bewijs van de welstand van de bewoners. De aanwezigheid van majolica uit Montelupo ondersteunt de hoge maatschappelijke status van de bewoners, die contacten onderhielden met relaties van ver buiten de stad.

Enkele looiputten, nadat ze tot op de bodem uitgegraven waren

GA NAAR DE ZAAD!

(Zeeuwse Amateur Archeologen Dag)
Stephan Asselbergs

Na goede ervaringen in 2014 in de Middelburgse abdij, bezochten een aantal donateurs van de Scherminckel op zaterdag 14 maart de ZAAD 2015. Dit jaar ontving de SCEZ (Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland) in haar eigen Archeologisch Depot "Het Schuitvlot" (een voormalige brandweerkazerne) zo'n 100 amateurarcheologen ("Vrijwilligers in de Archeologie" zoals dat tegenwoordig heet) uit Zeeland en West-Brabant.

Er werd een afwisselend en interessante programma van 6 presentaties geboden. Arno van den Dorpel vertelde over "Gebakken heiligen", een inventarisatie van alle pijparden beeldjes die in Zeeland zijn gevonden. Deze lezing was voor Bas Schot aanleiding om wat nader onderzoek te verrichten (zie elders in deze nieuwsbrief). Ilja Mostert van het Zeeuws Archief vertelde verrassend over diverse mottekastelen op Walcheren en Meta Keenink deed verslag van haar uitgebreid onderzoek naar de samenstelling en herkomst van de glasvondsten in 1995 in Sluis. Tijdens de goed verzorgde lunch ontmoetten we diverse bekenden uit onze regio waarmee weer eens bijgepraat kon worden. Daarna werd met Karel-Jan Kerckhaert van het gemeentelijk Oosterschelde Archeologisch Samenwerkingsverband een (virtueel) rondje Oosterschelde gedaan langs diverse opgravinglocaties. Frederik d'Hondt vertelde aansluitend over een diepgravend onderzoek aan de Markt in Axel, waarbij de ligging en verloop van de Middeleeuwse haven werd blootgelegd. Tot slot zette archeologe Bieke Hillevaert van de gemeente Brugge zeer deskundig uiteen hoe door de eeuwen het landschap langs de zee en rondom Brugge is ontstaan en veranderd.

Samengevat was het een boeiende en welbestede dag. Noteer net als ons dus ook zaterdag 16 maart 2016 de volgende ZAAD in uw agenda!

Meer informatie over de SCEZ vindt u op:
www.scez.nl

VOOR UW AGENDA

Hoogstraten, v.a. augustus 2015
Vondsten vertellen

Het Stedelijk Museum van Hoogstraten is gelegen op één van de mooiste begijnhoven van Vlaanderen. Het begijnhof van Hoogstraten ontstond in de 14de eeuw en is UNESCO-werelderfgoed. In de vaste opstelling wordt de Hoogstraatse stadsgeschiedenis en de prehistorie gepresenteerd.

In augustus start in het museum van Hoogstraten de tentoonstelling 'Vondsten vertellen', een tentoonstelling over de archeologische parels uit de Antwerpse Kempen. Hiervoor zullen verschillende vondsten van het merovingisch grafveld van Broechem in bruikleen gaan, waaronder de mooie zilveren mantelspeld in de vorm van een lopend paard.

Info:

www.erfgoedbankhoogstraten.be

Keulen, tot 1 november 2015

Medicus – De arts in Romeins Keulen

Chirurgen, urologen, gynaecologen, tandartsen, oren- en huidartsen, plastisch chirurgen maar ook apothekers: de medische verzorging in een Romeinse stad was van hoog niveau.

In Keulen werden bij opgravingen zelfs meer graven van Romeinse artsen gevonden dan in elke andere Romeinse stad. De grafinventarissen met hun uitgebreide schakering aan medische instrumenten, artsbenodigdheden, tegels, flessen, schrijftabletten en doktersstempels geven een uitgebreid beeld van de medische kunde uit die tijd.

Het vertrouwen in de medische kunde ging altijd tezamen met het vertrouwen op de hulp van de Goden. Zo verwezen Romeinse beroepsmedici zich bijvoorbeeld op de Griekse halfgod Asclepius, die geassocieerd werd met astrologie, medicijnen en genezing. Het symbool 'esculaap' wordt vandaag de dag nog steeds gebruikt door bijvoorbeeld artsen en in het logo van de Wereldgezondheidsorganisatie.

Info:

www.museenkoeln.de/roemisch-germanisches-museum

Diever, permanente tentoonstelling

Archeologische Parel van Westerveld

Het OERMuseum - voormalig Archeologisch Museum West-Drenthe - richt zich op de prehistorie in het gebied West-Drenthe. De periode waar het hier om gaat loopt van ca. 120.000 jaar geleden - de voorlaatste ijstijd - waarin het huidige land in West-Drenthe gevormd werd, tot ca. 1200 na Chr. - de middeleeuwen. De vaste collectie bestaat uit een verzameling artefacten uit verschillende perioden. Het museum beschikt over een mooie collectie van artefacten, in tijd variërend van de Oude Steentijd tot de Middeleeuwen. Van pijlpunten, schrabbers en vuistbijlen tot bekers, urnen, maalstenen en zelfs een replica van een mammoetjong. Daarnaast zijn er wisseltentoonstellingen, zoals momenteel de tentoonstelling 'Archeologische Parel van Westerveld'. Te zien zijn onder andere vondsten uit hunebed D53 bij Havelte, de steenkist in Diever, het urnenveld bij Doldersum, de Spieker (voorraadschuur) in Lhee en het Eupen Barchien, een grafheuvel gelegen tussen Uffelte en Havelte. Heel bijzonder zijn de artefacten uit de bronstijd met als titel "De brongieters rond het Eupen Barchien". Het gaat hier om bronzen voorwerpen die vervaardigd zijn door lokale brongieters.

Info:

www.oermuseum.nl

Hattem, permanente tentoonstelling *Klokbeke*

In november 2012 werd bij archeologisch onderzoek in de te bouwen wijk Assenrade een bijzonder graf aangetroffen. Dit graf uit de Klokbekecultuur (2400-1900 v. Chr.) bestaat uit een kringgreppel met daarin een centraal gelegen kuil. In het graf, dat vermoedelijk van een kind is, zijn een complete Veluwe klokbeke en een klokbekeschaal opgegraven.

In de expositie worden, naast deze bijzondere vondsten uit de Klokbekecultuur, ook andere vondsten getoond uit de opgravingen op het bedrijventerrein, bij de Hanzelijn en in Assenrade, zoals vuurstenen werktuigen. De klokbeke en met name de schaal zijn uitzonderlijke vondsten. In Nederland zijn slechts twee vergelijkbare schalen uit deze periode gevonden. De objecten uit de expositie worden langdurig in bruikleen genomen door het Voerman Museum Hattem en vullen de archeologische en historische collectie van het museum aan.

Info:
www.voermanmuseumhattem.nl

Axel, permanente expositie *Het Warenhuis*

Op 15 januari j.l. opende het nieuwe streekmuseum Het Warenhuis te Axel haar deuren. Het museum staat garant voor bijzondere architectuur, gerestaureerde zeldzame muur- en plafondschilderingen en een verrassend moderne presentatie van de historische collectie. Een bezoek aan Museum Het Warenhuis is een unieke ervaring voor het hele gezin!

De geschiedenis van de streek, met als een van de hoogtepunten de collectie streekdracht, wordt op een bijzondere en interactieve wijze tentoongesteld. Het museum laat jong en oud vroegere tijden beleven.

Museum Het Warenhuis bestaat uit 2 rijksmonumentale panden gecombineerd met een nieuwbouwdeel bestaand uit een modern vormgegeven tentoonstellingsruimte. De collectie is samengesteld uit diverse streekdrachten, landbouwwerktuigen, boerenwagens, archeologie en gebruiksvoorwerpen met een nadruk op de 19e eeuw.

Info:
www.hetwarenhuis.nl

Wijchen, t/m 7 september 2015

Veelzijdige Vennen

Archeologie, natuur en recreatie in de Overasseltse en Hatertse Vennen

In deze expositie in Museum Kasteel Wijchen leer je het vennengebied kennen door de ogen van een wetenschapper. Naast natuur, zijn er in het vennengebied ook veel sporen van cultuur aangetroffen. Zo zijn er tientallen grafheuvels en urnenvelden te vinden. Woonden de mensen hier destijds dichtbij of kwamen ze van ver om hun doden te begraven?

Stap in de schoenen van een archeoloog en ga aan de slag! **Wat doen de archeoloog en de restaurator?** Hoe dateer je? Scherven plakken, wat komt daar bij kijken? En hoe worden archeologische objecten eigenlijk schoongemaakt en gerestaureerd? Binnen de tentoonstelling Veelzijdige Vennen in Museum Kasteel Wijchen is een laboratorium ingericht waar bezoekers in de schoenen stappen van een archeoloog en restaurator. Met resten en replica's van Romeins vaatwerk uit Wijchen en omstreken kun je leren determineren, scherven plakken en het tekenen van sporen en vondsten. Ook komen bezoekers in aanraking met oude ambachten van weleer zoals spinnen, malen, klossen e.d.

De plaatselijke vondsten gedaan door het AWN (afdeling Nijmegen e.o.), bruiklenen afkomstig van het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten (Gelderland), Museum Het Valkhof en Rijksmuseum voor Oudheden (Leiden), maken duidelijk hoe de vennen al in de prehistorie druk bezocht werden.

Info:

www.museumwijchen.nl

Antwerpen, t/m 27 februari 2016

Tentoonstelling: '450 jaar stadhuis'

Rondleiding: 'Van Kelder tot zolder'

Op 27 februari 2015 is het 450 jaar geleden dat het Antwerpse stadhuis voor het eerst in gebruik werd genomen. Is het waar dat er in het begin twee burgemeesters waren? Is het stadhuis ooit afgebrand? Ontdek het verhaal van de mensen die dit gebouw en de stad mee vorm gaven in de tentoonstelling '450 jaar stadhuis'. Dit renaissancegebouw is het enige stadhuis op de lijst van Unesco Werelderfgoed dat de originele functie nog bekleedt. 2015 biedt een unieke kans om het stadhuis binnenin te ontdekken. Vanaf 2017 sluit het stadhuis de deuren voor een restauratiebeurt. In dit feestjaar kunt u eveneens naar een bijzondere rondleiding waarbij u het stadhuis van kelder tot zolder leert kennen. De rondleiding is kosteloos, maar reservering vooraf is wel noodzakelijk.

Meer info:

www.antwerpen.be/450jaarstadhuis

EDUCATIE

Elvira Adriaansen

Met ingang van komend schooljaar 2015-2016 krijgt het educatieve aanbod van Stichting In den Scherminckel een update.

Onderstaande 3 projecten vormen de basis van het educatieve aanbod van SIDS voor de doelgroep bovenbouw van het basisonderwijs (groepen 6,7 en 8). Maar natuurlijk zullen aanvragen voor andere doelgroepen zeker bekeken worden om –indien mogelijk– een programma op maat aan te bieden.

De projecten sluiten aan bij de in het basisonderwijs gebruikte Kerndoelen. Zo wordt het kerndoel Tijd behandeld;

- De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen, zoals aanwezig in ons cultureel erfgoed, en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren;
 - De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en Holocaust; televisie en computer;
 - De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis;
- en ook het kerndoel Kunstzinnige oriëntatie;
- De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Eveneens worden drie competenties onderscheiden, waarmee een school de cultuureducatie een duidelijke richting kan geven: onderzoekend vermogen; creërend vermogen en reflecterend vermogen. Deze drie vermogens zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het cultuuronderwijs doet een beroep op alle drie de competenties tegelijk. Aan elke competentie is eveneens een aantal gedragsindicatoren gekoppeld; dat wat je ook echt bij een leerling wilt terugzien.

De educatieve SIDS-projecten sluiten eveneens aan op de in het basisonderwijs gebruikte en hierboven genoemde competenties en gedragsindicatoren.

De projecten:

Pottenkijkers

Dit project bestaat uit een film en een leskist met aantal opgegraven voorwerpen. Een gastdocent voert deze les uit en begeleidt de kinderen op hun archeologische ontdekkingstocht.

De film vertelt over een middeleeuws meisje dat een waardevolle munt verliest. Eeuwen later graaft een archeoloog deze munt op. Door middel van flashbacks en een kijkje in het archeologisch depot wordt getoond wat er allemaal bij komt kijken voor deze vondst in een museum tentoongesteld kan worden. Samen met de kinderen bespreekt de gastdocent de film en allerlei voorwerpen uit de leskist, zowel hedendaagse als eeuwenoude. Aan de hand hiervan wordt verteld hoe gebruiksvoorwerpen in de loop der tijden zijn veranderd.

De kinderen kunnen vervolgens net als een archeoloog zelf gaan puzzelen met óf scherven óf een legpuzzel van een (historische) munt. Indien er tijd over is kunnen de kinderen hun eigen munt ontwerpen.

Duur: 60 minuten.

Locatie: in de klas zelf.

Bezoek Gemeentelijk Archeologisch Depot

In het Gemeentelijk Archeologisch Depot krijgen de leerlingen een rondleiding van ongeveer 45 minuten.

Tijdens de rondleiding wordt een goed beeld gegeven van de verwerking van archeologisch vondstmateriaal vanaf

het moment dat het opgegraven wordt tot het moment dat het gereed is om bijvoorbeeld tentoon te worden gesteld.

Tevens worden enkele bijzondere vondsten getoond en wordt er uitgelegd waar deze voorwerpen vroeger voor gebruikt werden. De rondleiding in het Gemeentelijk Archeologisch Depot kan eventueel ter voorbereiding dienen en vervolgd worden door de Archeologische stadswandeling (al dan niet op dezelfde dag).

Duur: ca 45 minuten.

Locatie: Gemeentelijk Archeologisch Depot
Minimaal 10, maximaal 30 leerlingen.

Maximaal 4 begeleiders.

Archeologische stadswandeling: tot op de bodem onderzocht!

In deze stadswandeling door het centrum van Bergen op Zoom vertelt de gids over een aantal bijzondere locaties waar in het verleden opgravingen zijn geweest.

Aan bod komen de ontwikkeling van de locaties in de loop der eeuwen, maar natuurlijk ook de bijzondere vondsten die uit de grond zijn gehaald en waar deze vondsten zich nu bevinden.

Een aantal archeologische locaties die bezocht worden zijn:

Gouvernementsplein: hier was vroeger een gasthuis (zgn voorloper van ziekenhuis) en er zijn veel pest-slachtoffers teruggevonden. De middeleeuwse samenleving, ziekenverzorging en de impact van een epidemie als de Pest komen aan de orde.

De Parade: hier was vroeger een Romeinse offerplaats. Romeinse offergebruiken en het geloof in goden komen aan de orde.

Gevangenpoort: dit gebouw zag er vroeger heel anders uit, had een verdedigingsfunctie en is zelfs nog gevangenis geweest. De verdediging van een middeleeuwse stad en het middeleeuws rechtssysteem komen aan de orde.

Op elke locatie wordt natuurlijk uitleg gegeven over bovenstaande onderwerpen. Daarnaast worden vondsten getoond op illustraties en foto's. Op elke locatie gaan de kinderen daarna in groepjes aan de slag met enkele opdrachten en vragen.

Deze archeologische stadswandeling kan ook ingepland worden als vervolg op de rondleiding in het Gemeentelijk Archeologisch Depot (al dan niet op dezelfde dag).

Duur: ca 60 minuten.

Locatie: Binnenstad Bergen op Zoom
Minimaal 10, maximaal 30 leerlingen.

Maximaal 4 begeleiders.

Een belangrijk en groot dankwoord wil ik hier natuurlijk geven aan de SIDS-educatie-vrijwilligers. Zonder hen zou het uitvoeren van deze projecten onmogelijk zijn!

Wilt u meer weten over de educatieve projecten van SIDS?

Of heeft u misschien interesse om als vrijwilliger betrokken te zijn?

Wij horen het graag!

Mail ons via: scherminckel@home.nl

BOEKENNIEUWS

Archeologie

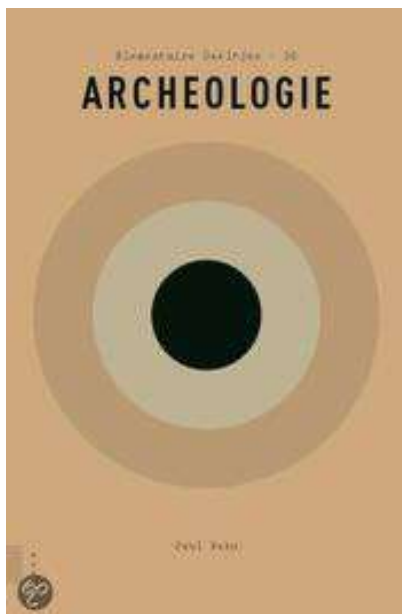
Paul Bahn

Dit Elementaire Deeltje reflecteert de langdurige populariteit van archeologie. Voor de één is het een hobby, voor de ander een carrière, maar in alle gevallen omvat het ruim tweeënhalf miljoen jaar wereldgeschiedenis. En archeologie is meer dan alleen romantisch opgraven: ook theorievorming, technologie en wetenschap spelen een belangrijke rol. Paul Bahn geeft een pakkend kijkje in de keuken van de hedendaagse archeoloog.

In dit fraai geïllustreerde koffietafelboek wordt een overzicht geboden van de bekendste archeologen en de beroemdste archeologische vindplaatsen van alle wereldculturen. Het boek beslaat een periode vanaf de vroege prehistorie tot een opgegraven slagveld in Amerika uit 1876. Drie hoofdstukken zijn gewijd aan grondleggers en pioniers van de archeologie en aan grote archeologen uit het recentere verleden. Daarna richt het boek zich op de beroemdste vindplaatsen, allereerst in Afrika, vervolgens in het Midden-Oosten, het Middellandse Zeegebied, Noord-Europa, het Verre Oosten, Oceanië en tenslotte Amerika. Een verklarende woordenlijst licht de belangrijkste vaktermen kort toe; een register maakt het toegankelijk. Oorspronkelijke titel: *The Illustrated World Encyclopedia Of Archaeology*

ISBN: 978 908 964 6200

€ 9,95

Grensgebied tussen zand en veen

Hans Koopmanschap

Archeoloog Hans Koopmanschap presenteert de ontginnings- en bewoningsgeschiedenis van de Noord-Brabantse Langstraat en het aangrenzende zandgebied aan de hand van archeologische vondstdepots vol tot dusverre veelal onuitgewerkte opgravingen. Hij onthult voor het eerst de archeologische geschiedenis van de laatmiddeleeuwse veenontginningen en de openlegging van de aanpalende zandgronden. Koopmanschap baseert zijn studie op de volledige beschrijving van bijna 120 jaar archeologisch onderzoek, vanaf de ontdekking van de raadselachtige crypte onder de Sint-Gertrudiskerk in Geertruidenberg in 1894 tot en met recente commerciële vlakdekkende opgravingen. Hij analyseert met behulp van archeologische vondsten en sporen de ontwikkeling van het fysieke landschap, de rurale en stedelijke nederzettingen, de landbouw, nijverheid en handelsnetwerken, de politieke machtsverhoudingen en de kerkelijke en sociale gemeenschapsvorming. Hij doet dit zowel op het niveau van de afzonderlijke vindplaats als op een hoger landschappelijk niveau, wat resulteert in een boeiende landschapsbiografie vanuit archeologisch perspectief.

ISBN 978 908 704 4954

€ 39,00

Romeinen rondom het domein

Ester Smit

Tot 1929 werd er sterk getwijfeld aan het Romeinse verleden van Utrecht, wat – gezien de vondsten – nogal verbazend is. Er is bijvoorbeeld een houten, met leer bespannen schild en een umbo (schildknop) gevonden. Het verleden geeft zich bloot: gespen, stukje sandaal, heel veel spijkers voor zoolbeslag, paardentuig, en... een vrouwenschoen. Toen de eerste Romeinse resten van het castellum Traiectum in 1929 werden opgegraven, bestond er geen twijfel meer over het Romeinse verleden van Utrecht. Geschiedenis, culinair genot en archeologie zijn in dit boek met elkaar verweven. De lezer krijgt bewondering voor de Romeinse geschiedenis in Utrecht, die uiteindelijk toch een behoorlijke periode (van 40 tot 275 na Chr.) duurde.

Achterin het boek staat een wandeling beschreven. De wandeling, leuk voor jong en oud, voert langs plekken waar de Romeinse geschiedenis door archeologen aan het licht is gebracht. Tevens gaat de wandeling langs het museum waar de opgegraven objecten te bewonderen zijn. Tenslotte is er de mogelijkheid om de Romeinse geschiedenis van Utrecht ondergronds te bewonderen, in het pas geopende DOMunder. Het boek is uitgegeven in eigen beheer door 'Op avontuur met geschiedenis', en is rijk geïllustreerd met afbeeldingen van Romeinse objecten uit Utrechtse en Nederlandse bodem, de recepten zijn toegepast op hedendaagse maten en hoeveelheden

Het boek bestellen kan via

Romeinenrondomhetdomein@gmail.com of

via de VVV-Utrecht.

€ 19,50 (excl. verzendkosten en incl. BTW).

De Romeinse villa van Hoogeloon en andere archeologische opgravingen in de Brabantse Kempen

H. Hiddink

Bij Hoogeloon werd door archeologen een Romeinse villa met de bijbehorende nederzetting onderzocht. Het was en is de enige bekende villa in Noord-Brabant en een van de drie exemplaren in Nederland die compleet is opgegraven.

In 2014 verscheen een wetenschappelijk werk hierover voor de archeologische vakwereld, maar nu is ook dit publieksboekje verschenen. In kort bestek wordt het complete verhaal over de Hoogeloonse villa uit de doeken gedaan, met veel opgravingsfoto's, foto's van vondsten en tekeningen. Hierdoor wordt heel duidelijk gemaakt hoe men in de villa leefde. Verder wordt aandacht besteed aan andere archeologische onderzoeken in de Kempen, zoals dat van het grafveld bij de Kaboutersberg en een Romeinse nederzetting op de Heesmortel bij Riethoven

Dit pulieksboek bestellen kan via

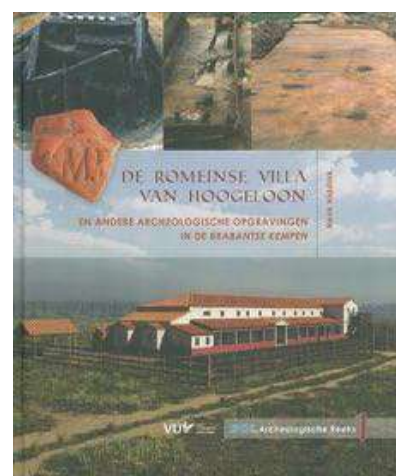
www.spa-uitgevers.nl

€ 14,95

Wetenschappelijk boek uit 2014:
The Roman Villa of Hoogeloon and the Archeology of the Periphery

ISBN 978 908 964 8365

€ 119,00

Gallische Topondernemers in het Romeinse Bedrijfsleven

Naamstempels op terra sigillata uit de vicus van Kontich-Kazerne

Hugo Thoen

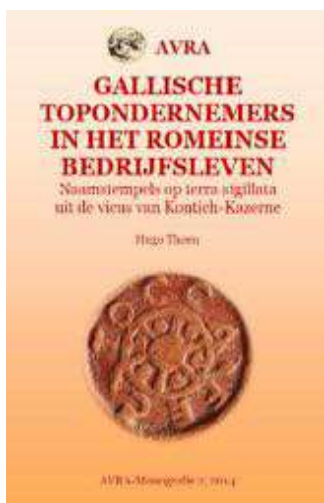
Welke naamstempels op terra sigillata werden gevonden in Kontich? Wie waren deze "Romeinse" pottenbakkers? Zijn het wel Romeinen en zijn het wel pottenbakkers? Kortom: Wie zijn deze mensen, die na bijna 2000 jaar hun naam en atelier hebben nagelaten en voorgoed letterlijk hun stempel hebben gedrukt op de vroegste geschiedenis van Kontich en onze gewesten?

Het antwoord op deze vragen vindt u in tweede nummer in de nieuwe reeks "Monografieën", die de Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie (AVRA) naar aanleiding van haar 50-jarig jubileum opgestart heeft.

Het boek behandelt de uitgebreide studie van

31 naamstempels op terra sigillata. Naamstempels op terra sigillata worden traditioneel beschouwd als Romeinse pottenbakkersstempels. In deze bijdrage wordt bewust gekozen voor een nieuwe aanpak en wordt zowel het "Romeinse" karakter van de naamdragers, als hun "pottenbakkers" functie kritisch onder de loep genomen.

*Het boek bestellen kan door storting van het juiste bedrag € 21,00 (+ eventuele verzendingskosten € 3,50 € voor België of € 10,60 voor Nederland) op AVRA rekeningnummer:
IBAN BE28 1030 3611 8020 BIC : NICA BE BB met als mededeling "Gallische Topondernemers", met duidelijke vermelding van uw volledige adres. Het boek wordt dan na betaling opgestuurd.*

Haardstenen uit Antwerpse bodem

Stedelijk Informatiecentrum archeologie & monumentenzorg Antwerpen

Bij opgravingen komen af en toe (resten van) haardstenen boven. Een nieuw rapport van het Antwerpse Stedelijk Informatiecentrum archeologie & monumentenzorg (SIAM) geeft een overzicht van haardstenen gevonden in Antwerpse bodem.

In de middeleeuwen waren de houten huizen in onze steden zeer gevoelig voor brand. De haard betekende een reëel gevaar. In de vroege middeleeuwen bevond de haard zich nog in het midden van de woning, later verhuisde die naar de zijkant van de ruimte. Hierdoor ontstond er een verhoogd brandgevaar en moest de overheid maatregelen uitvaardigen om dit gevaar in te perken. Eén ervan was dat de open haard in steen moest worden gebouwd. Kapitaalkrachtige huiseigenaren moesten ook hun gevels en de zijmuren "verstenen". Gewone bakstenen voldeden niet voor de haardwand, dus werden harder gebakken, vuurvaste stenen gebruikt. Het oog wilde ook wel wat, en dus werden haardstenen versierd met ingestempelde taferelen. Vanaf de 16de eeuw werden ze zowel in Antwerpen als in Luik gemaakt.

Het rapport is gratis te downloaden via:
https://assets.antwerpen.be/srv/assets/api/download/fb4e946a-7a44-42ff-83b1-dc842023c4c7/Rapport_12_Haardstenen.pdf
of via:
<http://www archeonet.be/?p=37840>

HEILIGENBEELDJES

Bas Schot

Zaterdag 14 maart jl. zijn Elvira Adriaansen, Stephan Asselbergs en ondergetekende naar Middelburg geweest. De reden was een uitnodiging van Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) voor de jaarlijkse Zeeuwse Amateur Archeologen Dag (ZAAD). Op deze dag werden door verschillende sprekers de archeologische werkzaamheden en vondsten belicht in het Zeeuwse.

Maar niet alleen Zeeland kwam aan bod. Als laatste spreker kwam drs. Bieke Hillewaert (Raakvlak, Brugge) aan het woord, die inging op de archeologische kijk op het ontstaan van Brugge. Zeer interessant. Ze heeft ons nieuwsgierig gemaakt met wat op archeologisch gebied daar te zien is. Al met al heb ik deze dag als leerzaam en interessant ervaren. Wat op mij grote indruk maakte, waren enkele technologische ontwikkelingen, zoals dat naast de tijdsbepaling d.m.v. dendrochronologie ook via de aanwezig jaarringen in het hout nagegaan kan worden uit welke streek bomen komen. En ook dat bij het vinden van brons door 'een druk op de knop' de verhouding koper en tin vast te stellen is.

Een ander voor mij zeer interessant gesprekstema waren pijpen devotiebeeldjes. Spreker Arno van den Dorpel (AWN Zeeland) sprak over zijn uitgebreide studie voor zijn Masterscriptie naar in Zeeland gevonden Middeleeuwse pijpen en terracotta heiligenbeeldjes.

Deze in Zeeland gevonden devotiebeeldjes zijn voornamelijk afkomstig uit Utrecht en Leiden en hebben een groot verspreidingsgebied gehad. Tijdens de sloop en verbouwing van enige panden aan de Oude Varkenmarkt te Leiden werden een aantal beerputten aangetroffen. Deze bleken deels gevuld met een grote hoeveelheid pijpen voorwerpen, zowel beeldjes als mallen voor de fabricage van dergelijke beeldjes. Op één uitzondering na

waren alle voorwerpen onbeschilderd. De slijtage van de mallen duidt op veelvuldig gebruik. Het is opmerkelijk dat geen van de aangetroffen beeldjes afkomstig is uit de daarbij gevonden mallen.

In de dertiende eeuw brachten de dominicanen en franciscanen een nieuwe spiritualiteit over op de leken. Het beeld werd een steeds groter hulpmiddel voor persoonlijke devotie, het inleven in Christus' leven en sterven stond centraal; men wilde de emoties uit zelf meebeleven. Dit leidde tot de vraag naar heiligenbeeldjes die een belangrijke rol gingen spelen in deze nieuwe vorm van spiritualiteit. Utrecht werd de belangrijkste productieplaats van pijpen devotionalia. In de eerste helft van de vijftiende eeuw nam de productie van Utrechtse heiligenbeeldjes een grote vlucht. Na de reformatie is deze vorm van industrie bijna verdwenen.

Van de 410 door van den Dorpel geïnventariseerde heiligenbeeldjes uit Zeeland is 13 procent gemaakt van terracotta (inclusief enig grijsbakkend materiaal): een goedkopere grondstof dan pijpen en voor pottenbakkers gemakkelijk beschikbaar. Zij maakten hun potten immers ook van deze grondstof. Het ligt daarom voor de hand om deze beelden als productie van lokale pottenbakkers te beschouwen.

Mariabeeldje uit Nieuwland, gemaakt van grijsbakkende klei en ondergedompeld in een witte engobe, 1300-1350.

Mariabeeldje uit Reimerswaal, oxiderend gebakken, maar in de kern ook grijs gekleurd. Ook bij dit beeldje zijn resten van een witte engobe aanwezig, 1300-1350. Collectie Museum Catharijne Convent Utrecht.

Heiligenbeeldjes werden vervaardigd met gebruikmaking van een mal. Helaas zijn er in het Zeeuwse geen mallen van deze beeldjes gevonden. In het verdronken Reimerswaal is wel een mal van een pijparden reliëf gevonden. Het betreft een mal van een klein type rechthoekig reliëf met daarop een heilige in een nis. Tot nog toe is dit het enige bekende fragment in Nederland van een mal voor dit type reliëf.

Pijpaarden fragment van een reliëfmal, gevonden in Reimerswaal. 1450-1500.

De in Zeeland gevonden beeldjes zijn voornamelijk afbeeldingen van Maria met kind; Jesuskind; Sint Barbara en Sint Gertrudis. Ook waren er beeldjes in gebruik die de martelares Catharina (haar heiligendag vieren we op

25 november) en Adrianus (heiligendag op 8 september). Het gevonden beeldje van het Jesuskind is naakt en heeft een duif in zijn handjes. De duif symboliseert de Heilige Geest.

Sint Barbara was een van de meest vereerde heilige van de laatste middeleeuwen. Zij werd aangeroepen in het volksgeloof tegen de plotselinge dood. Babara is een legendarische heilige. Volgens de overlevering zou ze gewoond hebben in Nicomedië, in het huidige Turkije. Haar heidense vader, Dioscurus, sloot haar op in een toren om haar te vrijwaren van de vele jongemannen die naar haar hand dongen. De werkelijke reden was dat zij zich bekeerd had tot het christendom. Hij liet haar daarvoor martelen, maar haar wonden genazen op miraculeuze wijze. Uiteindelijk onthoofdde hij haar eigenhandig, maar werd daarop zelf door de bliksem dodelijk getroffen.

In de kunst wordt Barbara afgebeeld als een knappe jonge vrouw met de martelaarspalm en het zwaard waarmee ze om het leven is gebracht. De meest gangbare attributen is een toren met drie ramen. Ze werd immers opgesloten in een toren met drie ramen (drie ramen symboliseren de Drie-eenheid). Ook wordt ze wel afgebeeld met een krans van rozen, een model van een kanon en een kelk en een hostie. Bij een toren kan een stuk geschut worden gedacht en daarom neemt ze artilleristen en iedereen die met springstof omgaat, in bescherming. Tot de laatste groep behoren ook de mijnwerkers. 4 december is de aan haar gewijde dag in het jaar.

*Sint Barbara, ca 1520
Collectie Museum
Catharijne Convent Utrecht.*

Links: Witbakkend aardewerk (pijpaarde) beeldje van het Christuskind, gerestaureerd, vindplaats Nieuwlande, verdrinken land van Zuid-Beveland. Beeldbank Archeologie SCEZ

Rechts: Gertrudis van Nijvel

Soms wordt Sint Barbara ook afgebeeld met Sint Gertrudis, zeker geen onbekende heilige in Bergen op Zoom. Zoals al eerder opgemerkt was dit ook een heilige waarvan veel pijparden beeldjes zijn gevonden. We kennen twee Gertrudissen: Gertrudis de Grote en Gertrudis van Nijvel. De Gertrudis die hier bedoeld wordt, is Gertrudis van Nijvel, ook wel de patroonheilige van Bergen op Zoom. Gertrudis van Nijvel werd geboren als dochter van Pepijn van Landen in 626. Ze wijst een huwelijk met een rijke edelman van de hand en treedt toe in het door haar moeder gestichte klooster in Nijvel in Waals Brabant. Ze brengt het tot abdis van dit klooster en ontwikkelt zich tot grote kenner van het Heilige Schrift. Ze leidt een leven van boetedoening en gebed en staat bekend om haar naastenliefde en deugdzaamheid. Sint Gertrudis heeft enige trekken van de Germaanse doodsgodin en daarom wordt ze afgebeeld met een staf waar muizen tegenop kruipen. In de middeleeuwen waren muizen een veel voorkomende plaag. Ze zagen kans om binnen korte tijd de granen op de velden op te eten. De boeren riepen de hulp in van Gertrudis, om dit tegen te gaan. Naast ratten werden ook de muizen gezien als veroorzakers van besmettelijke ziekten. Ook was Gertrudis

de beschermvrouwe van de reizigers. Ze werd ook vereerd tegen koorts en voorkoming van zenuwziekten. In de volksdevotie was ze ook beschermster tegen oogziekten en eczeem. Vroeger werd ze aangeroepen door vrouwen die ongewild kinderloos bleven.

Wat de bescherming tegen ratten betreft kan trouwens ook de volgende bezweringsformule worden uitgesproken:

*“Ratten, gij lelijke dieren,
Ik zweer bij de zon,
De maan en de sterren
Die in het hemels firmament staan
dat gij mijn woning zult verlaten,
mijn huis, mijn stal en schiere (schuur)
en dat gij zult gaan
waar het beter is dan hier.”*

17 maart (haar sterfdag) is de aan Gertrudis van Nijvel gewijde dag. Het weer is dan nog niet best. Veranderingen zijn dan echter op til. Gezegd wordt dan ook: *“Op Sinte Geertruid, komt de warmte de grond weer uit”*.

Ook in Bergen op Zoom zijn verschillende pijparden beeldjes aangetroffen*. Zo werden bijvoorbeeld in 2001 en 2002 bij opgravingen aan De Parade twee pijparden beeldjes gevonden van het kind Jezus met een duif. Op diverse locaties in de binnenstad van Bergen op Zoom zijn tijdens

Twee beeldjes van het kind Jezus met een duif. Datering 1450-1525, Vindplaatsen: Opgraving Rode Toren (Zuivelplein 6) – 2001 en Opgraving Parade - 2002

opgravingen tussen 1998 en 2001 eveneens kleine pijpaarden beeldjes, zogenaamde 'zakheiligen', gevonden met afbeeldingen van het kind Jezus.

Ook is in 1995 in de Zuivelstraat een beeldje gevonden van de heilige Sint Anna te Drieën en in 2001 op het Zuivelplein nog twee beeldjes van Maria met kind.

Mogelijk hebt u ergens nog een pijpaarden beeldje! Draag het in uw zak en wie weet?

Zes zakheiligen met de afbeelding van het kind Jezus, de drie linker exemplaren dragen een ketting met kruis om de nek en een rijksappel in de hand, datering 1450-1600, vindplaats: Diverse locaties in de binnenstad – 1998-2001

Geraadpleegde literatuur:

Kees van Kemenade en Paul Spapens: '365 Heiligendagen'

Arno van den Dorpel, lezing tijdens ZAAD 2015: 'Gebakken heiligen, Middeleeuwse pijpaarden- en terracotta heiligenbeeldjes in Zeeland'

Arno van den Dorpel, 'Middeleeuwse heiligenbeeldjes in Zeeland', Zeeuws Erfgoed, maart 2014

SCEZ, Beeldbank Archeologie

*Met dank aan Alexander van der Kallen voor het beschikbaar stellen van de foto's van de in Bergen op Zoom gevonden pijpaarden beeldjes.

Van links naar rechts:
Maria met kind in rode pijpaarde. Datering 1475-1525, vindplaats Opgraving Rode Toren (Zuivelplein 6) in 2001

Anna te Drieën (Anna is helaas afgebroken, alleen haar hand is zichtbaar naast het hoofd van Maria), Datering: 1475-1500, vindplaats: Opgraving Zuivelstraat 22 (achter het voormalige postkantoor, 1995)

Maria met kind met resten van zwarte verf, Datering 1475-1525, vindplaats Opgraving Rode Toren (Zuivelplein 6) in 2001

COLOFON

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de **Stichting In den Scherminckel** te Bergen op Zoom.

Redactie-adres

scherminckel@home.nl

Pater Dehonlaan 150, 4615DB Bergen op Zoom

Bestuur SIDS

Stephan Asselbergs (voorzitter)

Elvira Adriaansen (secretaris)

Frans Heezius (penningmeester/ledenadministr.)

Bas Schot

-vacature-

scherminckel@home.nl

www.scherminckel.nl

www.facebook.com/Scherminckel

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot:

Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,

tel. 0164 – 247138

© Copyright 2015

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel